

Miloš Milenković

**Problemi konstitucionalizacije multikulturalizma –
pogled iz antropologije**
*Deo prvi: o "očuvanju" identiteta**

Apstrakt: U članku se sa antiesencijalističkog i antiprimordijalističkog stanovništa normalne nauke u antropologiji razvija argumentacija protiv konstitucionalizacije multikulturalizma, kao nepromišljenog pravnog transplanta i kao modusa razvijanja/opstanka etnokratske profesionalizacije etniciteta i politike identiteta, na primeru simptomatičnog člana 64. st. 2 Ustava Republike Srbije. Ustav radikalizuje multikulturne politike, tretirajući etničke, konfesionalne i druge kontigentne aranžmane kao prirodne vrste. Tretiranje kulturno-istorijskih kategorija, na primer etniciteta ili konfesionalnog identiteta, kao prirodnih vrsta u javnim politikama poput Ustava, dovodi nas u situaciju u kojoj kontigentni, interaktivni aranžmani u kulturnoj stvarnosti dobijaju oreol zadatih, indiferentnih i trajnih stanja, što potencijalno generiše i produbljuje društvene sukobe koje je namerilo da amortizuje, predupredi ili reguliše. Nakon upućivanja na komparativno-istorijski provereno kontraindikovane aspekte multikulturnih politikâ i kraće analize pomenutog primera, autor se zalaže za produbljivanje plodne interdisciplinarne saradnje profesionalnih pravnika, profesionalnih antropologa i drugih stručnjaka u polju društveno-humanističkih nauka, na zajedničkom zalaganju za dalju deprimordijalizaciju i deesencijalizaciju javnih politika u Srbiji.

Ključne reči: Ustav, kultura, identitet, antropologija javnih politikâ, antropologija multikulturalizma, pravo kao instrument kulturne promene

Srbija, društvo čija je država učestvovala u četiri delimično etnokulturno/konfesionalno generisana rata krajem 20. veka, u posebno je teškoj i, čini se, bezizlaznoj poziciji kada je reč o promeni legitimacijskih osnova političkog sistema. Ona je *primorana da crpi legitimitet obnove dostojanstva i transformacije političkog sistema putem instrumenata koji petrifikuju same razloge zbog ko-*

* Članak je prilog s projekta Ministarstva nauke Republike Srbije "Antropologija u XX veku: Teorijski i metodološki dometi" (ev. br. 147037).

jih je isto to dostojanstvo i legitimitet prethodno izgubila. Reč je o multikulturalnim politikama tj. o onim njihovim aspektima koji su provereno kontraindikovani – o nemogućnosti multikulturalnih politika da, sada već decenijama, prepoznaju, priznaju, uspostave i održe kolektivna prava a da ne ugroze mogućnost individua da kreiraju identitet. Šta antropologija ima da kaže povodom esencijalizacije identiteta putem konstitucionalizacije multikulturalizma, i kako nastavak inače plodne interdisciplinarne razmene između pravne teorije i etnologije/antropologije u Srbiji¹ može da nam pomogne da kao građani i društveni naučnici unapredimo uslove pod kojima živimo i povećamo stepen lične autonomije i dostojanstva osoba rođenih u srpskom društvu? Tim pitanjima posvećen je ovaj prvi u nizu članaka o antropološkim čitanjima javnih politika u Srbiji.

Ustav kao javna politika i instrument kulture petrifikacije ili promene

Osnovna pretpostavka antropološke analize Ustava jeste da savremene javne politike, planovi, programi, vizije ili strategije (generički eng. *policies*) umesto nekadašnje maglovite "kulture", "društvenog života", postupanja po "zakonima"

¹ U veoma plodnoj razmeni na antropološke i pravne teme u domaćoj produkciji, ovde su relevantni oni radovi koji eksplicitno problematizuju kulturne identitete u pravno-političkom kontekstu. Prvo, svakako, treba istaći činjenicu da srpska etnologija na liniji Erdeljanović-Pavković više decenija, nekad sa simpatijama prema preživljavanju predmodernosti ali nekada i kritički, tematizuje prilagođavanje instituta tradicionalnog/običajnog prava i njihovu mimikriju u političkom, modernom poretku. Upravo o pseudo-modernoj mimikriji biće reč i kada su posledice konstitucionalizacije multikulturalizma u pitanju. U tom smislu instruktivno je, među brojnim radovima na pravno-etnološke teme, pogl. sublimaciju tog stanovišta u: Pavković, Nikola. 1995. Etno-politikološki ogledi Jovana Erdeljanovića. GEI SANU XLIV, 271-278, ili njegovu primenu u Stanimirović, Vojislav. 2006. Brak i bračna davanja. Beograd: Službeni glasnik. Nerazdvojivost prava i kulture potpuno je neproblematična i drugim autorima, pogl. npr: Simović-Hiber I., i A. B. Kartag-Odri. 1997. Pravo i kultura. Pravo – teorija i praksa 14, (9): 23-33. Posebno je interesantno nastojanje da se pripadnicima manjina uspostave/očuvaju kolektivna prava novim mehanizmima, koji se distanciraju od afirmativne akcije/pozitivne diskriminacije. Ideja se sastoji u tome da se stvori pravna mogućnost da se kolektivni identiteti očuvaju uz svest da mogu biti fluidni i promenljivi, a da uspostavljanje kolektivnog prava nosi opasnost rigidnog, represivnog fiksiranja identiteta. Pogl. Jovanovic, Miodrag A. 2005 Recognizing Minority Identities Through Collective Rights. *Human Rights Quarterly* 27, 2: 625-651. Dragocena su i nastojanja da se pravnicima sugerise "hermeneutički talenat" pri primeni kolektivnih prava, s ciljem dostizanja ravnoteže između kolektivnih i individualnih prava: Lošonc, Arpad N. 2001 Kulturna pluralnost – apoteoza različitosti ili praksa prihvatanja. Nova srpska politička misao 8, 1-4: 7-23.

pa i samog "Ustava" (koji se i sâm ovde posmatra kao jedna od javnih politika) nastoje da regulišu i kontrolišu sveukupni život u većem stepenu nego što ekspliciraju. Javne politike time postaju kultura sama i zamenjuju je kao predmet analize. Iako njihova analiza ne može ni približno da nadomesti tematsku raznovrsnost savremenih antropoloških istraživanja, ona može da popuni prazninu nastalu doslednim višedecenijskim antropološkim nastojanjem da se disciplina odrekne svog ključnog koncepta – kulture. Ako kulturu lociramo putem instrumenata njene petrifikacije ili promene tj. analizom javnih politika, možemo istovremeno da očuvamo i više stotina instrumenata razvijenih za njenu analizu uporedo, za disciplinu tipičnog, prezira koji gajimo prema esencijalizaciji kulturnih identiteta i petrifikaciji etničkih, konfesionalnih i uopšte rasnih identifikacija.² Kultura se stvara, reguliše, planira i kontroliše, između ostalog i pravnim sredstvima. Pravo je instrument društvene i kulturne promene³, a vlada i vladine agencije su producenti tog procesa. Kultura jeste produkt (u smislu u kojem su to i nacija ili religijska zajednica) koji se neprekidno menja, koji jeste planiran ali i nepodložan potpunoj kontroli, koji je pokrenut ali ne može da "prestane" (osim genocidom, prirodnom kataklizmom i sl.). Antropolozi, pravni teoretičari i drugi društveni i humanistički naučnici mogu da se uključe u tu produkciju i da je iz domena konfliktno-generišućih folklornih etnoeksplikacija približe relativno racionalnoj, društveno-humanistički naučno informisanoj političkoj kontroli, usmeravanju ili upravljanju.

² O nekonformizmu antropološke teorije uprkos globalnoj retradicionalizaciji, i u sklopu nje, reesencijalizaciji identiteta pogl. Hobart, Mark. 2000. *After Culture: Anthropology as radical Metaphysical Critique*. Indonesia : Duta Wacana University Press. O potrebi da antropologija prilagodi svoj teorijsko-metodološki aparat sposobnosti rasizma da se transformiše u brojne naizgled ne-rasističke forme pogl. Mullings, Leith. 2005. Interrogating Racism: Toward an Antiracist Anthropology. *Annual review of Anthropology* 34: 667-693. O praktičnim problemima pred koje antropologiju kada je suočena sa pravnom esencijalizacijom identiteta dovodi njen uobičajeni odijum prema ontologizaciji kulture i esencijalizaciji identiteta pogl. Martin, Catherine E. 1996. Educating to Combat Racism: The Civic Role of Anthropology. *Anthropology & Education Quarterly* 27, 2 (Racial and Ethnic Exclusion in Education and Society): 253-269.

³ Bez obzira na to da li se u pravnoj teoriji poima kao pretnja neutralnom imidžu vladavini prava ili kao poželjno stanje, kao notorna činjenica ili kao novije polje istraživanja, eksplicitna problematizacija prava kao instrumenta društvene i kulturne promene zaokuplja pažnju već decenijama: Roach, Anleu S. 2000. *Law and Social Change*. Sage, London; Teubner, Gunther. 1992. Regulatory law: Chronicle of a death foretold. *Social and Legal Studies* 1: 451., 1. Dror, Yehezkel. 1959. Law and Social Change. *Tulane Law Review* 33: 749-801; Singh, S. C. 2002. Law as Instrument of Social Change. *Indian Bar Review* 29, 2: 235-236.

Antropologija i multikulturalizam – jedna strasna i ambivalentna veza

Antropolozi bi, nekako "prirodno" trebalo da podržavaju multikulturne politike, posebno javne politike koje imaju za cilj da prepoznaju, priznaju, zaštite i održe kulturnu raznovrsnost u društvu. Deluje da su antropologija i multikulturalizam prirodni saveznici, a mnogim autorima, u različitim tradicijama s obe strane Atlantika, delovalo je da se severno-atlantska civilizacija konačno formira i uobličava upravo transplantacijom⁴ pravnih rešenja iz Severne Amerike u Evropu, posebno u EU. U najznačajnije optimiste glede multikulturalizacije svakako su spadali oni autori koji su se nadali da će pravni transplantati doprineti kreiranju, ako ne evropskog identiteta, a ono svakako duha tolerancije i postepenog ublažavanja nacionalizama/rasizama, rehabilitovanih u Evropi tokom poslednje četvrtine 20. veka. Ipak, u disciplini je uobičajenija kritika multikulturalizma, koja se koristi i u didaktičke svrhe (dragocena zbog svojstva da istovremeno izlaže studente aporijama konstrukcije kolektivnog identiteta i javnog angažmana) i u svrhu kulturne kritike.

Da li podržavati esencijalizaciju identiteta multikulturnim politikama? Ili žrtvovati antropološku kritiku postvarenja kulture putem politike identiteta zarad ispravljanja istorijskih nepravdi? U sociokulturnim ispoljavanjima te dileme, antropologija i multikulturalizam se sada već tri decenije nalaze u odnosu programske ambivalentnosti, koji reprodukuje debate o redukcionizmu, determinizmu i esencijalizmu. Jedna značajna tradicija u okviru opšte antropološke teorije kulture – postkulturna antropologija – u čijem nastajanju i artikulisanju i sam učestvujem⁵, prepoznaje sada već višedecenijski otklon opšte antropološke teorije od samog pojma kulture, uključujući i pozive da disciplina koja je

⁴ Votson, Alan. 2000. *Pravni transplantati*. Beograd: Narodna knjiga. Koncept pravnog transplanta u našoj pravnoj nauci detaljno su problematizovali Stanimirović (n.d.), Avramović, S. i Stanimirović, V. 2006. *Uporedna pravna tradicija*. Beograd: Nomos i Pravni fakultet. Reč je o potencijalno veoma plodnom polju za saradnju antropologije i pravne teorije, imajući u vidu da obe discipline poseduju višedecenijska iskustva o među-kulturnom prilagođavanju, a posebno s obzirom na činjenicu da su pravni instituti podložni kulturno generisanoj političkoj instrumentalizaciji.

⁵ Миленковић, Милош. 2003. Антропологија као мултикултурна пропедеутика у Србији: "национална наука", културна политика и друштвена надања, у: *Традиционално и савремено у култури Срба*. Београд: Етнографски институт САНУ (Посебна издања књ. 49), 133-148; Исти, 2005 Посткултурна антропологија и мултикултурне политике. *Проблеми културног идентитета становништва савремене Србије*, Београд: Одељење за етнологију и антропологију, Филозофски факултет, 61-74; Исти, 2007. Paradoks postkulturne antropologije: postmoderna teorija etnografije kao teorija kulture. *Antropologija* 3: 121-143.

sam pojam promovisala treba da predvodi njegovo pragmatičko napuštanje.⁶ Nakon višedecenijskog proučavanja društvenog života aporija kulturnog identiteta, multikulturalizam profesionalnom antropologu ne deluje samo kao prepoznavanje/priznavanje kulturnih razlika, po definiciji dragoceno, posebno u društvima koja imaju običaj da vode etničke ratove, već i kao potencijalno opasan okvir za bujanje nacionalističkih i drugih rasističkih politika identiteta. Nekada moćno sredstvo podučavanja antropologije i ideja vodilja društvenog nastupa i primene discipline, multikulturalizam je danas duboko sporna, ponekad i mučna tema antropološke discipline, koja povremeno kreatore i promotere multikulturnih politika s jedne, i antropologe s druge strane, postavlja u položaj "prirodnog" neprijateljstva.⁷

Svojevremeno sam,⁸ doduše razočarano, izveo jake pragmatičke razloge za programsko ignorisanje postkulture teorije, s obzirom na činjenicu da savremena politička i socijalna teorija i u akademskim debatama nasleđenim od dvadesetovekovnog spora liberala i komunitarista, i u svom nastupu prema javnosti/političkoj praksi, već decenijama upotrebljavaju široko debatovan i u antropološkoj teoriji sporan tradicionalni antropološki koncept kulture kao tehnički termin. Tada sam konstatovao da je reproblemizacija koncepta kulture u savremenoj političkoj i moralnoj samotematizaciji teorije kulture u okvirima novoformirajuće teorijske tradicije postkulture antropologije in-

⁶ Važniji članci koji problematizuju represivnu i/ili rasističku instrumentalizaciju navodno liberatornih multikulturnih politika svakako su: Kuper, Adam. 1994. 'Culture, identity and the project of a cosmopolitan anthropology', *Man* 29, 3: 537-554 (pesimistička vizija mogućnosti da antropologija ispravi štetu već počinjenu tretiranjem "kulture" kao ontološke datosti a ne kao analitičkog pojma); Stolcke, Verena. 1995. Talking Culture: New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe. *Current Anthropology* 36, 1: 1-24; Grillo, Ralph. 2003. Cultural Essentialism and Cultural Anxiety. *Anthropological Theory* 3, 2: 157-173.

⁷ Još od kada je Volkot prognostički objavio da će antropolozi imati ulogu "kvariša" u domenu multikulturnog obrazovanja, posebno s obzirom na to da, bilo antropološke teorije kulture, bilo primeri iz etnografskih istraživanja, ukazuju na činjenicu da multikulturalizam generalizuje kulturne prakse preko svake mere (Wolcott, Harry F. 1981. Anthropology's "Spoiler Role" and "New" Multicultural Textbooks. *The Generator* 12, 2: 1-12), preko umerenih kritika i predloga kako da se multikulturne politike očuvaju uprkos njihovim nedvosmislenim rasističkim implikacijama (Turner, Terence. 1993. Anthropology and Multiculturalism: What is anthropology that multiculturalists should be mindful of it? *Cultural Anthropology* 8, 4: 411-429), do artikulacije postkulture antropologije kao alarmirajućeg diskursa protiv inkorporiranja folklornih etnoeksplicacija u politiku i pravo (Rapport, Nagel. 2003. "Culture is no excuse". Critiquing multicultural essentialism and identifying the anthropological concrete. *Social Anthropology* 11: 373-384).

⁸ Миленковић 2005, н.д.

kompatibilna tekućoj reformi srpskog političkog sistema, transformaciji javne sfere i multikulturalizaciji srpskog školstva.⁹

Ipak, antropološka produkcija oko Milenijuma kao da ne odustaje od programske rasprave iz opšte kulturne teorije, a stalna problematizacija ključnog pojma discipline ne prestaje.¹⁰ Tradicionalni antropološki koncept kulture, koji je podrazumevao da je kultura diskretna jedinica ili paket, relativno homogeno strukturisan i relativno pravilno distribuiran sistem značenja, mišljenja, verovanja i praksi karakterističnih za pripadnike neke zajednice koji dele kulturni identitet i dalje opstaje, širi se, popularizuje i, kao što se iz novijih primera pisanja i primene javnih politika vidi – konstitucionalizuje.¹¹ Upotreba ovakvog koncepta izvan same discipline legitimiše se ili identitetskim samodeskripcijama samih građana, ili upotrebom etnografskih istraživanja kulturnih identiteta kao "evidencije" koju pružaju tzv. "empirijske" društvene i humanističke nauke, poput etnologije. Ovo neproblematizovano znanje i neupitni koncept kulture zapravo su samo još jedna esencijalistička multikulturalistička strategija, sa potencijalno podjednako lošim posledicama po mir, slobodu, sreću, znanje, blagostanje, zdravlje, zabavu i prosperitet građana Srbije i srpskog društva, koliko i legitimacija, na primer putem konstitucionalizacije, bilo koje od identitetskih samodeskripcija "većina", "manjina" i drugih pseudokulturnih entiteta na trenutnoj političkoj i teorijskoj sceni.

Postkulturno stanje opšte antropološke teorije, taj odnos programske ambivalentnosti prema multikulturalizmu i politikama identiteta, kao i masovna kritičnost prema politikama identiteta uopšte, jedan su od retkih globalnih trendova u antropologiji. Nekada programski orijentisanu ka "očuvanju putem istraživanja" identiteta, savremenu antropologiju karakteriše stabilna preorijentacija ka kritici javne esencijalizacije identiteta, posebno putem inkorpori-

⁹ n.d., 61.

¹⁰ U jeku anti-islamske kampanje u SAD i usled porasta ekstremne desnice u EU antropolozi se nalaze pred izborom: da li progutati teorijsko-metodološki ponos i pragmatički žrtvovati kritiku multikulturnih politika zarad javne borbe protiv oficijelnog perpetuiranja rasizma, ili upornim nastavljanjem suptilnih analiza načina formiranja oficijelnog rasizma gajiti nadu da će pravnici i politički teoretičari, politički praktičari ali i sudije i novinari, uzeti za ozbiljno mogućnost da su multikulturne politike kontraindikovane. Za najsvežije dileme tim povodom pogl. Cowan, Jane K. Et al. (eds.) 2001. *Culture and Rights: Anthropological Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press; Goodale, Mark. 2005. *Trawersing Boundaries: New Anthropologies of Law*. *American Anthropologist* 107, 3: 505-508; Isti. 2006. Introduction to "Anthropology and Human Rights in a New Key". *American Anthropologist* 108, 1: 1-8; Greenhouse, Carol J. *Annual Review of Law and Social Science* 2: 187-210.

¹¹ Za sada jedinu paralelu istraživanju primene teorija kulture pri proučavanju konstitucionalizacije multikulturalizma pogl. u Tierney, Stephen (ed.). 2007. *Multiculturalism and the Canadian Constitution*. Vancouver/Toronto: UBC Press.

ranja u javne diskurse, poput obrazovnih. Nesumnjivo je da kultura i dalje predstavlja jedan od nosećih pojmova antropologije, i da njena relativno skora reproblematicizacija nije jedina teorija koja se u disciplini piše ovih dana. Osim toga, postkulturni teoretičari često imaju ciljeve slične najradikalnijim komunitarnim multikulturalistima ili liberalnim kulturalistima, dakle sa njima dele kontekst delovanja mada ne i konceptualni aparat, što ih svrstava u javno i politički angažovane društvene i humanističke naučnike.

Kontraindikovane multikulture politike

Verujem da se iz istorijskih primera, iz drugih društava ili našeg, može učiti. Iako zarađujem za život predajući o teorijskim i metodološkim problemima poput nesamerljivosti konceptualnih šema, neodređenosti prevođenja ili neodlučnosti teorija, o inherentnoj pristrasnosti društvenih istraživanja ili o nerazlučnosti metodologije od politike znanja, verujem da je poziv društveno-humanističkih naučnika da podsećaju donosiocima odluka bilo na komparativne, bilo na istorijske, bilo na komparativno-istorijske primere.

Brojni su i indikativni primeri u kojima su multikulture javne politike, putem konstitucionalizacije ili putem drugih instrumenata pravne regulacije društvenog i kulturnog života, očigledno bile *kontraindikovane*. Antropološka, sociološka, politikološka i srodna istraživanja javnih politika i njihovog uticaja na tok kulturne promene već decenijama svedoče o kontraindikacijama i neželjenim posledicama konstitucionalizacije kolektivnih prava, kao i problema kolektivizacije prava uopšte. Nacionalisti i drugi rasisti (posebno profesionalizovani pokreti za očuvanje manjinskih jezika i kultura, ali i profesionalni "nacionalni radnici" u većinskim etnokulturnim entitetima, ti poslovični "benigni" nacionalisti)¹² pokazali su veoma visoku inteligenciju i doslednu perfidnost u manipulaciji i instrumentalizaciji politika koje su za inicijalni cilj i u

¹² Naizgled benigni, banalni nacionalizam (Billig, Michael. 1995. *Banal nationalism*. London: Sage) podrazumeva da je moguće u analitičke svrhe, a posebno s obzirom na političke implikacije, razdvojiti nasilni, ekstremni nacionalizam od uobičajenog, svakodnevnog manifestovanja identiteta (poput salutiranja zastavi i himni), imajući u vidu pozitivne učinke građanske mobilizacije i aktuelnost lojalnosti nacionalnoj državi. U daljem istraživanju usredsređuju se na činjenicu, karakterističnu ne samo za srpsko društvo, da putem konstitucionalizacije i drugih vidova pravne regulacije nacionalisti doživljavaju legitimnu profesionalizaciju u smislu da postaju – etnokrat. Biti "čuvar" identiteta, dakle specifični identitetski funkcioner, unosno je zanimanje, koje etnokratijama širom sveta donosi prestiž, moć i novac. "Čuvanje" identiteta je, dakle, biznis, pa čudi politika duplih standarda imajući u vidu da pravo konkurencije reguliše državnu pomoć u oblasti biznisa u užem smislu reči, dok zdušno ignoriše državnu pomoć etnokratama različitih tipova.

zvaničnom diskursu imale umanjivanje etničkih tenzija. Briljantne analize domorodačke/nacionalističke instrumentalizacije "kulture" i "manjinskih prava" svedoče o tome da su multikulturne politike u nekim društvima kreirale ozbiljnije probleme od onih koje su namerile da preduprede.¹³

U uobičajenom maniru, ispravljanje i ove istorijske nepravde kreiralo je niz novih nepravdi koje bi moglo da generiše dalje konflikte.¹⁴

Zašto je profesionalnom antropologu veoma teško da se pomiri sa činjenicom da su multikulturne politike postale deo normalne pravne nauke i političke prakse?

Kada se kontigentne i stalno promenljive multikulturne politike u nekoj od svojih verzija legitimizuje konstitucionalizacijom, a u slučajevima poput srpskog – imajući u vidu milenarističku retoriku Preambule, opštu premodernu klerikalnu atmosferu u kojoj je Ustav vaspostavljen, kao i specifičan kontekst u kojem se proces legitimizacije odigrava, njihove osnovne teme (kultura, identitet, tradicija i sl.) postaju predmeti, ontološke datosti, zadati poredak stvari, takoreći "prirodne" vrste.

¹³ Pogl. svakako: Kuper, Adam. 2003. The Return of the Native. *Current Anthropology* 44, 3: 389-402.

Kuperova argumentacija, iako inspirisana nastojanjem da se kritikuje i predupredi dalja instrumentalizacija "kulture" i "identiteta" od strane profesionalnih domorodačkih dušebrižnika i "čuvara tradicije" u UN, primenljiva je i na evropski kontekst. Zasnovane na lošoj etnografiji, zastarelim antropološkim konceptima koje je disciplina poodavno odbacila, kao i na romantičarskim vizijama i političkoj teoriji, politike koje imaju za cilj da obezbede "očuvanje" identiteta obrazložene distributivnom etnokulturnom pravdom, zapravo proizvode ozbiljne političke posledice. Kuperova intervencija i poziv da se retradicionalizacija političke i pravne prakse predupredi, izložena i ranije (Kuper, Adam. 1994. 'Culture, identity and the project of a cosmopolitan anthropology', *Man* 29(3): 537-554), pokrenula je obimnu interdisciplinarnu polemiku tokom koje su rehabilitovana razmatranja izmišljanja tradicije, konstrukcije identiteta i političke manipulacije i instrumentalizacije kulture i tradicije. Poslednjih godina, autori zainteresovani za istraživanje instrumentalizacije kulturnog identiteta u zapadnim društvima, posebno u EU, počinju da formiraju javnu scenu na kojoj se multikulturalizam više ne konotira nužno pozitivno. Pogl. npr. R. D. Grillo, n.d.

¹⁴ Pogl. analizu kako politika identiteta "kulturi" danas pripisuje svojstva odavno otkrivena u slučaju "rase", a obaška kako ljudska individualna prava – posebno žena i dece – devalorizuje u korist kolektivnih, najčešće etničkih i konfesionalnih prava (koja u kulturnoj stvarnosti, posebno u slučajevima kada se pod maskom očuvanja prava na različitost, u tradicionalno patrijarhalnim društvima kolektivna prava svode na prava muškaraca). (Wikan, Unni. 2001. *Generous Betrayal: Politics of Culture in the New Europe*. Chicago: University of Chicago Press).

Primer: čl. 64 st. 2 Ustava Republike Srbije

"Svako dete ima pravo na lično ime, upis u matičnu knjigu rođenih, pravo da sazna svoje poreklo i *pravo da očuva svoj identitet*"

(Ustav Republike Srbije, čl. 64, st. 2; podvukao autor).

Kako dete može da "očuva identitet"? U kom smislu autori i podarioci Ustava Republike Srbije drže da dete može imati nekakav "svoj identitet"? Da li je taj identitet dat rođenjem? Ne krije li se iza ovog ustavnog određenja tradicionalna, i u istoriji Srbije provereno monstruoza teorija kulture koja nas smatra rođenima u etničkoj/konfesionalnoj datosti, koju perpetuiramo od predaka i podarujemo – uključujući i sam život – Naciji, Državi, Crkvi i onima koji im rukovode?

Već je objašnjeno, na brojnijim primerima i u dužoj analitičkoj formi studije¹⁵, kako je Ustav Republike Srbije inkorporirao folklorni pojam identiteta kao vrednosti koja je rođenjem zadata, a koja je vredna očuvanja, zaštite i ulaganja javnih resursa. Stav iz Ustava koji ovde uzimam za primer, posebno indikativan za opšti esencijalistički i primordijalistički duh tog teksta (kada su društveno-humanističkim naukama interesantne teme u pitanju), predstavlja srž predteorijskog, pseudonaučnog stava po kojem identitet postoji izvan osobe i prethodi joj u netrivialnom smislu, folklorno uverenje po kojem se Srbi rađaju kao Srbi, Bošnjaci kao Bošnjaci a Mađari kao Mađari – i koji nam kao osobama prethodi, koji je tu "pre nas" (i, deluje, važniji od nas), budući da nam je "prirođen" odn. zadat još pre nego što smo postali društvene osobe odn. kulturni akteri. Mi – prvo kao deca – identitet tu izgleda "imamo" a ne učimo; mi ga spoznajemo u nekom receptivnom, nekonstruktivnom smislu – kao da ga "otkrivamo"; mi, tako, imamo i "pravo da ga očuvamo". Problem je u tome što je subjekt ovde sporne pravne regulacije – dete!? Dete, dakle, ne deluje, ne uči u nekom konstruktivnom smislu, ne bira, ne kombinuje i ne brikolira. Njegove prakse nisu važne, ono ne gradi identitet kao lični kulturni hibrid. Ono ima pravo da "očuva" nešto što tek treba da stekne???¹⁶

Jasno je da je reč o tipičnoj mimikriji prava roditelja da enkulturiraju potomstvo u svoj identitet, da mu prenesu obrasce, sadržaj i kanale kulturne

¹⁵ Brković, Čarna. 2007. Fiksirana značenja: Antropološka interpretacija Ustava republike Srbije iz 2006. godine. Diplomski rad. Biblioteka Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

¹⁶ O aporiji izgradnje/očuvanja identiteta kada je uspostavljen kao politička kategorija i pod uslovom da su identitetskoj zajednici alocirana kolektivna prava pogl. Ong, Aihwa. 1996. Cultural Citizenship as Subject-Making. *Current Anthropology* 37, 5: 737-762.

identifikacije. Jasno je da je reč o pravu roditelja a ne o pravu deteta.¹⁷ I jasno je da je reč o veoma konzervativnom pravnom rešenju koje je vrlo verovatno rezultat, u ovom slučaju štetnog, kompromisnog brikoliranja resursa iz različitih pravnih tradicija i političkih opcija, nastalog jukstapozicijom multikulturnog pravnog transplanta i primordijalističke koncepcije identiteta, dominante u populaciji, javnosti i kod većine ključnih političkih aktera.¹⁸

Tretiranje zajednica kao političkih subjekata ne zahteva nužno primordijalističke i esencijalističke pseudonaučne resurse.¹⁹ Aktuelni su i glasovi koji nastoje da multikulturalizam kao vrednost, proceduru, političku teoriju ali i praktičnu javnu politiku očuvaju bez eksplicitnih referenci na zajednicu, grupu odn. kolektiv.²⁰ Iako očigledno motivisan nepromišljenim usvajanjem nekih, a ne nekih drugih, interpretacija multikulturnih politika, ovaj nepromišljeni pravni transplant imao je jasan cilj da Srbiju predstavi kao političku *zajednicu zajednica, a ne kao društvo pojedinaca*. Ipak, nije li cena koju plaćamo toj, jednoj od mnogih mogućih interpretacija osnova legitimeteta političke zajednice, previsoka? Nije li jasno da je u društvu koje je, u istorijskoj perspektivi, više puta krvavo/slavno/mučno/ponižavajuće proverilo implikacije ograničavanja resursa sopstva na etnokulturne i konfesionalne, ovde reč o konzer-

¹⁷ Raspravljajući o nedovoljnoj razvijenosti porodičnih prava kao prava "treće generacije" (pravo na zaštitu životne sredine, pravo na razvoj), posebno o "pravu na identitet", Janjić-Komar se zalaže za formalno i potpuno priznavanje *prava na zajedništvo* članova porodica. U pitanju je i teorijski i u smislu praktičnih politika veoma klizav teren: ukoliko produbimo kategoriju porodičnog zajedništva, roditeljima ćemo dati još veća "identitetska ovlašćenja", tako da ih nazovem, nego što im to, na sreću nedovoljno precizno uspostavlja aktuelna verzija Ustava. Pogl. Janjić-Komar M. V. 2001. Porodična prava kao ljudska prava. *Analiza Pravnog fakulteta u Beogradu* 49, (1-4): 526-538.

¹⁸ Za najnovije istraživanje predominacije esencijalističkog shvatanja identiteta u populaciji, posebno povećanja stepena primordijalizma u periodu 2003-2006. pogl. Milošević-Đorđević J. 2007. Primordijalističko značenje nacionalnog identiteta u Srbiji. *Psihologija* 40, 3: 385-397.

¹⁹ U neskladu sa Skotovom apokaliptičkom/uzbunjujućoj kritikom i dragocenim upozorenjem da se tzv. "kultura" u političkoj i pravnoj teoriji podrazumeva pre nego tretira kao istraživački problem (Scott, D. 2003. Culture in political theory. *Political Theory* 31, 1: 92-115) politička i pravna teorijska literatura sve intenzivnije prepoznaje problematičnost koncepta kulture kada se on iz antropoloških i srodnih analiza transplantira u javni domen. Kao posebno dragoceno nastojanje izdvaja se pokušaj da se konceptualni aparat pravne nauke unapredi ka ustanovljavanju *tipova zajednica* kojima se potom alociraju kulturna prava: Cotterrell, Roger. 2004. Law in Culture. *Ratio Juris* 17, 1: 1-14; Jovanović, Miodrag. 2004. *Kolektivna prava u multikulturnim zajednicama*. Beograd: Službeni glasnik.

²⁰ Phillips, Ane. 2007. "Multiculturalism without Groups?", u: *Multiculturalism without Culture*. Princeton: Princeton University Press, 158-179.

vativnom rešenju koje će perpetuirati same uslove koje je namerilo da transformiše. Nije li onda reč o *nepromišljenom pravnom transplantu* koji je moguće selektivno zameniti nekim boljim rešenjem, koje pravo neće tretirati kao instrument kulturne petrifikacije već kao instrument kulturne promene!?

Ka instrumentalnom etnilibrijumu

Konstitucionalizacija multikulturnih politika u Srbiji već je analizirana kao kontraindikovani, potencijalno primordijalistički regenerator konflikata koje je namerila da reguliše ili predupredi.²¹ Bilo bi truizam reći da antropološke teorije kulture oko Milenijuma osvešćuju posledice svoje postkulturne faze, posebno samodiskvalifikaciju discipline iz arene političkog angažmana, u kojem pojmovi antropološke analize, poput "kulture", "identiteta" ili "tradicije" funkcionišu ne kao analitičke kategorije već kao folklorne etnoeksplikacije. Kao kategorije koje su tokom poslednja dva veka, uprkos multidisciplinarnim nastojanjima da im se ospori status ontoloških datosti, opstale ne samo kao ključni pojmovi društveno-humanističkih nauka i njihovi noseći analitički konstrukti, već kao ključne reči i opšta mesta ljudske individualne i kolektivne percepcije i imaginacije. Antropološka opšta mesta o konstruisanosti identiteta ili izmišljanju tradicije, to višedecenijsko istovremeno naučno istraživanje i kulturno-kritičko podsećanje na opasnost pristajanja na inkorporiranje etnoeksplikativnog definisanja identiteta kao prirodne, urođene datosti i njegove teorijske, pravne i političke upotrebe kao pojma čiji se sadržaj više ne preispituje već u politici ponovo slobodno upotrebljava kao folklorni pojam, ipak i dalje mogu imati značajnu funkciju. Povratak pojmovima poput "kulture", "identiteta" ili "tradicije", uz strateški povratak naučnom imidžu antropologije, iako bolan po unutar-disciplinarno teorijsko dostojanstvo, dragocen je i verovatno jedini put ka plodnoj interdisciplinarnoj komunikaciji pri analizi, pisanju, promociji i unapređivanju javnih politika u društvima duboko opterećenim i obeleženim identitetskim raskolima i kulturnim ratovima.²² Iako ti pojmovi sa stanovišta normalne nauke u etnologiji i sociokulturnoj antropologiji danas

²¹ Brković, Čarna. 2007. Fiksirana značenja: Antropološka interpretacija Ustava republike Srbije iz 2006. godine. Diplomski rad. Biblioteka Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

²² O identitetskim dilemama i kulturnim ratovima u savremenoj Srbiji pogl. Naumović, Slobodan. 2005. Društvene osnove i političke upotrebe narodskih priča o srpskom nejedinstvu. *Filozofija i društvo* 26:65-104. O oblicima prinudnog odricanja od savremene antropološke teorije u Srbiji sa pragmatičkim opravdanjem pogl. Milenković, Miloš. 2007. *Istorija postmoderne antropologije: Posle postmodernizma*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu i Srpski genealoški centar.

predstavljaju duboke projektivne fantazme, nenaučne fikcije reda onih koje koriste astrologija, scijentometrija ili marksizam, njihovo očuvanje je instrumentalno opravdano, pa dalji angažman antropologa u interdisciplinarnoj areni javnih politika treba tražiti upravo u pružanju javno legitimisanih naučnih objašnjenja modusa pomoću kojih različite dimenzije identiteta postaju nosioci vrednosti u kulturnoj produkciji.

Daljom profesionalnom kritikom i artikulacijom predloga kako da se Ustav i druge javne politike Republike Srbije deetnifikuju, sekularizuju, deesencijalizuju i na drugi način građanski upristoje, a multikulturni populizmi, konfesionalni i etno-biznis promišljeno obuzdaju i na nivou pravnih transplanta i na nivou politike identiteta, angažman na preseku pravne, politikološke, antropološke, sociološke i srodnih analiza može da urodi plodom daljeg podizanja opšteg civilizacijskog nivoa našeg društva. U to polažem individualno građansko dostojanstvo, interpretativne i analitičke domete discipline i interdisciplinarne nade.

Miloš Milenković

Problems regarding the constitutionalization of
multiculturalism:
an anthropological perspective
Part one: On "preserving" the identity

In this article, from an anti-essentialist and anti-primordial view of normal science in anthropology, argumentation is being developed against an essentialist foundation of multiculturalism, as an imprudent legal transplant and as a mode of developing/survival of ethnocratic professionalizing of ethnicity and identity politics, through the example of a symptomatic article 64 paragraph 2 of the Constitution of the Republic of Serbia. The Constitution radicalizes multicultural policies, treating ethnic, confessional and other contingent arrangements as natural kinds. Treating the cultural-historic categories, for example, ethnicity or religious identity as natural kinds in public policies like the Constitution, leads to a situation where the contingent, interactive arrangements in the cultural reality receive an aureole of a given, indifferent and permanent states, which potentially generates and deepens social conflicts which it intends to absorb, forestall or regulate. After referring to the proven comparatively-historic contraindicated aspects of multicultural policies and a shorter analysis of the above mentioned example, the author argues for deepening of the productive interdisciplinary cooperation of professional jurists, professional anthropologists and other experts in the fields of social sciences and humanities, in a mutual effort for further de-primordialisation and de-essentialisation of public policies in Serbia.

Key words: Constitution, culture, identity, anthropology of public policies, anthropology of multiculturalism, law as an instrument of cultural change

Miloš Milenković

Problèmes de la constitutionnalisation du multiculturalisme:
 une perspective anthropologique
Première partie. De la "préservation" de l'identité

Le présent article propose une argumentation élaborée du point de vue antiessentialiste et antiprimordialiste de la science normale au sein de l'anthropologie. Cette argumentation est dirigée contre une constitutionnalisation essentialiste du multiculturalisme, comprise en termes de greffe juridique irréfléchie et de mode de développement, voire de survie, d'une professionnalisation ethnocratique de l'ethnicité et de la politique de l'identité, illustrée par l'exemple symptomatique de l'Article 64, alinéa 2, de la Constitution adoptée par la République de Serbie. La Constitution radicalise les politiques multiculturelles en traitant des arrangements ethniques, confessionnels et autres comme des espèces naturelles. Considérer des catégories culturelles et historiques, telles que l'ethnicité ou l'identité confessionnelle, comme des espèces naturelles dans le cadre des politiques publiques, dont la Constitution, entraîne une situation où les arrangements accessoires et interactifs de la réalité culturelle se voient attribuer l'auréole d'un état de choses donné, indifférent et permanent, ce qui pourrait déclencher et approfondir les conflits sociaux qu'on avait l'intention d'amortir, de prévenir ou de régler. Après avoir souligné les aspects des politiques multiculturelles qui se sont avérés comme contre-indiqués du point de vue comparatif et historique, l'auteur s'engage en faveur d'un approfondissement de la fertile coopération interdisciplinaire entre les juristes professionnels, les anthropologues professionnels et les autres experts dans le domaine des sciences sociales et humaines, en vue d'un engagement commun sur le plan de la "déprimordialisation" continue et de la "désessentialisation" des politiques publiques en Serbie.

Mots-clés: Constitution, culture, identité, anthropologie des politiques publiques, anthropologie du multiculturalisme, loi dans sa qualité d'instrument du changement culturel